

Bronius MASKULIŪNAS
Šiaulių universitetas

VEIKSMAŽODINIO REFLEKSYVIOJO POSESIVUMO RAIŠKA LIETUVIŲ SENUOSIUOSE RAŠTUOSE¹

Veiksmui, atliekamam subjekto naudai, perteikti geriau dera sangražiniai veiksmažodžiai, tačiau kartais ši reikšmė gali būti pasakoma ir nesangražiniais veiksmažodžiais (LKG II 195), todėl čia aptariamos konstrukcijos su abiejų kalbamųjų tipų veiksmažodžiais, juolab kad junginių su nesangražiniais veiksmažodžiais lietuvių senuosiuose raštuose aptikta žymiai daugiau.

1. Refleksyvinės posesyvinės konstrukcijos su sangražiniais veiksmažodžiais

Šių konstrukcijų tiriamuosiuose raštuose aptinkama gana retai. Jos skirstytinos į konstrukcijas su tiesioginės reikšmės sangražiniais veiksmažodžiais ir konstrukcijas su netiesioginės reikšmės sangražiniais veiksmažodžiais. Nors abiem atvejais sangražos afiksas rodo tam tikrą veiksmo sąsają su subjekto sfera (Paulauskienė 1979, 46), vis dėlto tarp šių konstrukcijų esama tam tikro skirtumo.

1.1. Konstrukcijos su tiesioginės reikšmės sangražiniais veiksmažodžiais

Tiesioginės reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai reiškia veiksmą, grįžtantį į patį veikėją. Veiksmo subjektas kartu yra ir veiksmo objektas (Bernadišienė 1961, 5). Veiksmas čia visiškai apribojamas subjekto sfera (Paulauskienė 1979, 46), plg.:

Apmazgokiteš [...] ir bukite cžiftáis *DP* 25₅₋₆,

Apfiwilkite / kaip ifchrinktieghi Diewo *BP* II 252₂₃₋₂₄,

dukters Sion [...] **aunafi** brangiomis korpemis *BP* II 196₂₆₋₁₉₇₁,

winu brungiu ir moftimis **papildikimes** *PS* II 100₆₋₁₀,

turi ßárwus tušus / kureys **ápfidet gal** *PS* II 122₁₂₋₁₄ ir kt.

¹ Medžiaga rinkta iš skirtingiems XVI–XVII a. raštų variantams atstovaujančių to paties pobūdžio šaltinių: Jono Bretkūno *Postilės*, Mikalojaus Daukšos *Postilės*, Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų*.

Renkant duomenis naudotasi Jono Bretkūno *Postilės* kompiuterinėmis žodžių formų konkordancijomis, kurias sudarė LKI Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus darbuotojai: Saulius Ambrazas (darbo vadovas), Ona Aleknavičienė, Ričardas Petkevičius ir Vytautas Zinkevičius (programuotojas).

Iš pavyzdžių matyti, kad šios konstrukcijos gali priklausyti tiek trečiojo, tiek ir pirmojo bei antrojo asmens sferai. Daugiausia čia *praustis*, *mazgotis*, *vilk̄tis*² tipo konstrukcijų. Pastebėtina, kad neaptikta tokio tipo konstrukcijų su netiesioginės reikšmės sangražiniais veiksmažodžiais (*praustis veidą*, *mazgotis kojas* ir pan.).

1.2. Konstrukcijos su netiesioginės reikšmės sangražiniais veiksmažodžiais

Netiesioginės reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai rodo, kad veikėjas atlieka veiksma sau, subjekto veiksmas skiriamas paties subjekto naudai ar nenaudai (B e r n a d i š i e n ė 1961, 73). Čia sangražos afiksas veiksma su subjektu susieja papildomais ryšiais (P a u l a u s k i e n ė 1979, 46). Šio tipo veiksmažodžių palydovams būdingiausia beneficiento funkcija³. Tačiau tokių konstrukcijų tiriamosiose postilėse visiškai reta.

Daugiausiai šios grupės konstrukcijų yra su veiksmažodžiu *savintis*. Apskritai konstrukcijos su šiuo veiksmažodžiu (sangražinėmis ir nesangražinėmis jo formomis)⁴ bei jo priešdėliniais vediniais (*pasisavinti*, *apsisavinti*) senuosiuose raštuose gana įvairios, todėl jos aptartinos išsamiau. Aptinkami keli skirtingi tokių konstrukcijų tipai.

1. Refleksyvinę posesyvinę reikšmę rodo sangražinis veiksmažodis, pvz.:

welinas mellagis **apfifawin** fwetimu daiktu *BP* I 274₁₆₋₁₇,

kaipo ūmogus kenteijma Kriftaus tur **paffifawinti** *BP* I 419₁₆₋₁₇,

kokfai Szemes Ponas / daug **fawinasi** miestu / kiemu / ūmoniu *BP* II 322₁₆₋₁₇.

Vietoj veiksmažodžio kartais gali būti vartojamas ir dalyvis, plg.:

Kaipo nauda Vβgimimo Kriftaus ira **paffifawinama** *BP* I 70₂₀₋₂₁.

2. Refleksyvusis posesyvumas reiškiamas sangražiniu veiksmažodžiu ir sangražinio įvardžio naudininku *sau*⁵, pvz.:

² *Autis*, *vilk̄tis* tipo veiksmažodžiai yra įnagininkiniai sangražiniai veiksmažodžiai, kur sangražos afiksas „atlieka savo pagrindinę veiksmažodžio tranzityvumo keitimo funkciją“ (P a u l a u s k i e n ė 1979, 50).

³ Kartais kalbamosios konstrukcijos gali turėti ir percipiento (percipientas – psichinės būsenos patyrėjo funkcija [S l i ž i e n ė 1994, 20; plg. V a l e c k i e n ė 1998, 48]) funkciją, plg.:

Lk 2,40 bernelis áugo ir **ftiprinos** dwafia *DP* 49₁₇₋₁₈.

⁴ LKŽ (XII 1981, 255–256) *savinti* pirmiausia pateikiamas kaip nesangražinis veiksmažodis. Dabartinėje kalboje toks nesangražinis veiksmažodis nebevartojamas. DLKŽ⁴ (2000, 681) pateikia tik refleksyvinį žodį *savintis*.

⁵ Tokio tipo pleonastinė sangraža gana dažna ir dabartinėje kalboje. Pasak B e r n a d i š i e n ė s, nors naudininkas *sau* čia ir nėra būtinas, jis „sangražinio veiksmažodžio reikšmės nemenkina, o atvirksčiai, daugiau ar mažiau ją paryškina“ (1961, 84, 89). Todėl šitokią dvigubą formalią sangražos raišką siūloma laikyti specialios paskirties pabrėžimo forma (P a u l a u s k i e n ė 1986, 153). Tačiau, kita vertus, tokie

faw fawinás vréda teifiníku *DP* 287₆,

dréfa dúlke ir pełanái tatái **faw fáwintis** *DP* 285₃₅₋₃₆,

Kaip mes f̄mones ta **faw turrim paffifawinti** *BP* II 110₂₋₃.

Esama ir pavyzdžių su neigiama posesyvine reikšme, plg.:

ižg to weikało niéko **faw ne fáwinaś** *DP* 291₂.

2. Refleksyvinės posesyvinės konstrukcijos su nesangražiniais veiksmažodžiais

Šios grupės konstrukcijų priskyrimas veiksmažodinių konstrukcijų tipui yra kiek sąlygiškas, nes sangražos rodiklis tokiu atveju paprastai yra ne veiksmažodis. Tačiau šitoki skirstymą motyvuoja tai, jog pagrindinė tokių konstrukcijų reikšmė yra posesyvinė, refleksyvumas čia yra antrinis dalykas; pasakymo prasmė iš esmės nepasikeičia ir nelikus eksplicitinio sangražos rodiklio, tai yra tokio pasakymo refleksyvumas gali būti suvokiamas ir implicitiškai (tai aiškiai matyti aptariant implicitinę raišką). Apskritai tokio tipo konstrukcijos galėtų būti laikytinos tarpinėmis tarp įvardinės ir veiksmažodinės raiškos, nes subjekto interesams pabrėžti prie veiksmažodžio pridedamas sangražinis įvardis iš esmės atlieka tokią pat funkciją kaip ir sangražos dalelytė⁶. Šias konstrukcijas dar galima suskirstyti į keletą smulkesnių grupelių. Kai kurių konstrukcijų tiriamuosiuose raštuose labai reta, tačiau ir negausūs pavyzdžiai leidžia parodyti galimus jų modelius.

2.1. Refleksyvinės posesyvinės konstrukcijos su sangražinio įvardžio naudininku

Šio tipo refleksyviojo posesyvumo raiška senuosiuose raštuose taip pat įvairesnė negu dabartinėje kalboje⁷. Nors ir nevienodai gausiai (LDK išleistose postilėse daugiau, *BP* – mažiau), šių konstrukcijų esama visų tiriamųjų postilių pamoksluose.

junginiai gali būti traktuotini ir kaip turintys sangražos perteklių (plg. Martine 1963, 537). Pačiam sangražos afiksui būdinga datyvinė reikšmė (Paulauskienė 1994, 290; plg. Bernadišienė 1961, 73). O pateiktuose Daukšos pavyzdžiuose turima jau ne „dviguba“, bet „triguba“ sangraža: sangražinio įvardžio naudininkas, sangražos dalelytė ir leksinė veiksmažodžio *savintis* ‘imti į savo nuosavybę’ reikšmė.

⁶ Plg. Bernadišienė 1961, 93.

⁷ Kai kurios konstrukcijos su naudininku *sau* artimesnės ne sangražiniams veiksmažodžiams, o junginiams su įvardžiu *savo* (*savas*), plg.:

Paniekina **faw Diewu** *PS* 156₂₇₋₂₈,

Jey kas tas paiudas [...] **širdiy faw** *swarftis* *PS* 158₁₀₋₁₆,

ka norint̄ iis furiŃ arbá iŃriŃ pagaléi [...] naudós **padútúiu faw** *DP* 470₃₅₋₃₆.

Dabartinėje kalboje šios trys refleksyviojo posesyvumo raiškos priemonės, nors ir būdamos sinonimiškos, turi kiek skirtingą semantiką. Refleksyvinio veiksmažodžio sangražos afiksas išsiskiria subjekto suinteresuotumo reikšme, junginiai su *savo* akcentuoja posesyvumą, o naudininko *sau* konstrukcijai būdingas semantinio refleksyvumo pabrėžimas (plg. Geniušienė 1981, 7, 9).

Daugiausia kalbamųjų konstrukcijų vartojama trečiojo asmens sferoje, kitokios sferos junginių pasitaiko vos vienas kitas, pvz.:

Padârifsiu faw gencžių *DP* 308₈₋₉,
úžwerpei faw aufis *DP* 272₆,
Imk faw knigas didžias *PS* I 18₁₉₋₂₂,
pamokflu **faw galim imti** *BP* I 98₉₋₁₀,
padarikite faw širdi náuiu *PS* II 171₁₃₋₁₅.

Aptariamojo tipo konstrukcijose paprastai vartojamas I refleksyviojo posesyvumo raiškos modelis. II modelio konstrukcijų, kur vietoj sangražinio *sau* vartojami nesangražiniai pirmojo ir antrojo asmens naudininkai *man* ir *tau* tiriamuosiuose raštuose aptinkama itin retai, pvz.:

Sužieduofiu tawi mań vmžinay *PS* 217₉₋₁₁,
idant anų prietelus **taw padaritumbei** *BP* II 321₁₇₋₁₉.

Iš pavyzdžių matyti, kad naudininkas *sau* dažniausiai vartojamas su veiksmažodžiais (*imti*, *daryti*, *rinkti*), reiškiančiais ne nuosavybę, o jos gavimą. H-kalbose veiksmažodžiai, reiškiantys gavimą, įsigijimą, koreliuoja su veiksmažodžiu *turėti* ir gali būti interpretuojami kaip turintys reikšmę ‘pradėti turėti’⁸. Apie nuosavybės turėjimą ar gavimą konstrukcijose su tokio tipo veiksmažodžiais galima spręsti iš veiksmažodžio veiksmo. Įvykio veiksmo reikšmę turinčių veiksmažodžių vientisinės ar sudėtinės formos rodo, kad įsigijimas jau įvykęs, plg.:

faw ią paffáwino *DP* 315₃₇₋₃₈⁹,
nauią **faw** bažniczią **paftáte** *DP* 444₃₆,
iškafé faw ūgulnius *PS* I 155₄₋₅,
padare faw [...] karunu *PS* II 68₁₀₋₁₁,
telu iš aukfo **faw nuleii** diewu ii dare *PS* I 72₂₈₋₃₁,
Szidai **aprinka faw** tris kariowadus *BP* II 339₂₀,
bagoti ir didi Swætei / **buwa faw** geriaufes fwietliczes / Kamaras alba wietas
fkire *BP* I 60₁₈₋₂₀.

⁸ Isačenko 1974, 66: „In H-languages, verbs meaning ‘get, obtain’ tend to become correlated with *have* in a very specific manner: ‘get, obtain’ is interpreted as an inchoative of *have*, meaning ‘begin to have’“.

⁹ Vengdamas dvigubos sangražos, Daukša čia taisyklingai vartoja nerefleksyvinį veiksmažodį *pasavinti* ‘sužieduoti, pažadėti’ (LKŽ XII 256; plg. Morkūnas 1980, 178: *pasavinti* ‘iš(si)rinkti’). Tačiau taip yra ne visada. Kitur tokiu atveju vartojama pleonastinė sangražą.

Nors retai, bet tokio tipo konstrukcijomis gali būti reiškiamas ir neigiamas posesyvumas, pvz.:

nei faw fawikime to kas ęfť io *DP* 287₂₀,

ne wienas funus **noprinko faw** motinos *PS* 167₂₆₋₂₇,

Neturreia [...] **faw** moteres wæfti *BP* I 56₂₅.

Iš esmės visos konstrukcijos su esamojo laiko veiksmažodžiais rodo, kad nuosavybė dar tik įsigyjama, plg.:

faw ies **padũft** ir iwérgina *DP* 246₄₇,

ima fawi aukšu *PS* I 208₂₅₋₂₆,

pirka faw tu žimćiu¹⁰ *PS* II 27₁₈₋₁₉,

wietoie Szidu / mus Pagonis **faw** [...] **renka** *BP* II 206₂₁₋₂₂.

Konstrukcijos su būsimąjo laiko veiksmažodžiais praneša apie tikėtinaai būsiančius refleksyvinius posesyvinius santykius:

faw karalumi **aprink**s mane *BP* I 110₉₋₁₀,

furinks faw mokitoius *PS* 140₃₁₋₁₄₁₁,

pamėtes pirmą mōteri / **paim**s faw kitą *DP* 70₂₈₋₂₉.

Tiriamuosiuose raštuose esama ir tokių konstrukcijų, kur refleksyvinis naudininkas *sau* vartojamas nerefleksyviškai. Čia galima palyginti dvi analogiškas konstrukcijas:

idant̄ fu didé méiła ir pilnumu mókity žmones **faw padũtas** *DP* 289₃₅

(: áby 3 wielka miłóćia y 3 pilnoſcia náuczáli lud **fobie zlecony** *W*³ 297₃₂),

taw [...] vžgũli / idant̄ rūpintumbéis ape **padũtũsius taw** *DP* 415₁₂₋₁₃

(: tobie [...] należy / ábyſ fię ftárał o **zlecone tobie** *W*³ 429₂₉).

Iš pateiktųjų pavyzdžių matyti, kad tokia Daukšos vartosena veikiausiai yra sekimo lenkiškuoju originalu rezultatas (*DP* ir *W*³ atitikmenys sutampa ir kitais tokios vartosenos atvejais). Tačiau tokių konstrukcijų yra ir originaliuose *PS* bei *BP*. Dar plg.:

turi waldžiu aba Wieępatifty **faw duotu** (: ma władzã fóbie danã) *PS* I 88₁₂₋₁₃,

Turi [...] ftameni **faw priderunti** (: ma [...] wzroft przyſtoyny) *PS* I 103₂₋₅,

ira ne mirętu per **dowanotu faw** nuog Diewo nemiriby (: fã nieſmirtelne vžyczną fobie od Bogã nieſmirtelnoſćia) *PS* I 91₂₇₋₂₉,

Samdinikas [...] weifd algos **faw paęadetos** *BP* II 59₉₋₁₀.

¹⁰ Lenkiškajame atitikmenyje sangrąžos rodiklio visai nelieta, plg: *kupuiã tã perlã*.

Kalbamųjų konstrukcijų senuosiuose raštuose nėra daug. Pasitaikantys nerefl. k. syvinės *sau* vartosenos atvejai veikiausiai aiškintini sporadiškumu.

Visose aptartose konstrukcijose *sau* susijęs su veiksmožodžiu kaip netiesioginis papildinys su tariniu. Nuo aptartųjų pavyzdžių skiriasi refleksyviniai posesyviniai junginiai su naudininku *sau*, kai objekto priklausymas posesoriui nusakomas kūno dalį nurodančia prielinksnine konstrukcija ar sinonimišką reikšmę turinčiu postpoziciniu linksniu. Tokių konstrukcijų tiriamuosiuose raštuose aptinkama labai nedaug, pvz.:

fáw anť káktŭ [...] paraŕiť dáwe DP 455₅₁ – 456₁,

palinkšminoghima mes **faw** [...] **fchirdina** dekime BP I 158₁₀₋₁₁.

Atskirai aptartinos naudininko *sau* konstrukcijos su prielinksniu *prieg*. Skirtini du jų tipai: 1) *bŭti prieg sau*, 2) *turėti prieg sau*. Šių junginių (ypač pirmojo tipo) senuosiuose raštuose taip pat labai nedaug, pvz.:

dagŭs džêuges izŕ ios **prieg faw fanczios** DP 616₁₆ (: niebo ráduie z iey **obecności** W³ 529₉).

Posesyvinių konstrukcijų su *turėti* rasta Daukšos ir Sirvydo tekstuose, pvz.:

manę teip **turitę / prieg faw** effanti DP 509₁₂ (: mię tak **maćie** obecnego W³ 554₂₈),

mokie [...] kuriuos **prieg faw tureio** (: nauczał [...] ktore **przy sobie miał**) PS I 41₃₋₅.

Kaip matyti, abiejų tipų Daukšos pavyzdžių konstrukcija *prieg sau* lenkiškųjų atitikmenų neturi. Wujeko tekste refleksyvumas šiuo atveju implicitinis. Daukša, siekdamas pasakymo tikslumo, refleksyvųjį posesyvumą reiškia prielinksnine konstrukcija. Lenkiškas Sirvydo vertimas (*przy* + sangražinio įvardžio naudininkas *sobie*) čia sutampa su lietuvišku tekstu. Tačiau antrajam tipui (*turėti prieg sau*) priskirtiną konstrukciją su veiksmožodžiu *laikyti* į lenkų kalbą Sirvydas verčia jau kitaip – konstrukcija *u* + kilmininkas *siebie*, plg.:

Ifake Diewas ir kieltuwas [...] **laykit prieg faw** (: Przykazáł Bog y bydle [...] **chowác v siebie**) PS II 53₃₀ – 54₃.

Konstrukcija *prieg sau* gali būti reiškiamas ir neigiamas posesyvumas, pvz.:

iei **ne túri prieg faw** to pádukfio DP 316₂₅₋₂₆,

pats wienas [...] fufitiko fu pułkays wifays néprietelu mufu **ne turedamas prieg faw** karieywiu PS II 229₁₅₋₁₉.

Dabartinėje kalboje tiek pirmojo, tiek ir antrojo tipo senųjų raštų konstrukcija *prieg sau* paprastai atitinka prielinksninę konstrukcija *su savimi*. Šis perėjimas jau atsispindi ir senuosiuose raštuose, plg.:

dagús džēuges izg̃ ios **prieg faw fanczios** [...] idant taffai žēmesnis pafaulis [...] wēktų ios **fu fawimi ne turēdamas** DP 616₁₆₋₁₈.

Kitas aptartąsias konstrukcijas su sangražiniu naudininku *sau* dabartinėje kalboje dažniausiai yra pakeitę sangražiniai veiksmažodžiai, plg.:

Jn 19,24 **Iždaliio faw** rubus manús DP 172₁₇₋₁₈,
Jie drabužius mano **dalijas** ŠR 1712.

Lk 16,9 **darikite faw** priételus DP 305₂₆,
darykitės bičiulių ŠR 1660.

Tačiau kartais, kaip minėta, sangražinio naudininko konstrukcijos semantiškai artimesnės junginiams su įvardžiu *savo*, plg.:

Lk 2,5 idánt butų paražítas **fu Maria pafsáwintaie faw** móterimi DP 37₄₀₋₄₁,
Jis turėjo užsirašyti kartu su **savo** sužadėtine Marija ŠR 1636.

2.2. Refleksyvinės posesyvinės konstrukcijos su sangražinio įvardžio adesyvu

Tokio tipo konstrukcijų kiek daugiau rasta tik *DP*, *PS* ir *BP* užfiksuoti tik keli kalbamieji junginiai. Šios konstrukcijos taip pat daugiausiai yra trečiojo asmens sferos, o sangražinio įvardžio adesyvas dažniausiai eina su veiksmažodžiu *turėti*, pvz.:

Sakramėntas meites [...] **turi fawip̃** ūgni meites DP 135₇₋₈,
mārios [...] **tur fawip̃** fawũfius tikrũfius wandenis DP 596₂₀₋₂₁,
Diewas turi fawimp efsibi ir buyti PS I 77₁₆₋₁₇,
žmogus [...] **turi formu fawimp** gierefny PS 100₄₋₈.

Kaip ir kitose posesyvinėse senųjų raštų konstrukcijose, turėjimo objektas čia dažniausiai yra koks nors abstraktas, konkretus daiktas pasitaiko labai retai. Veiksmažodžio *turėti* gali būti vartojamos ne tik esamojo laiko ir ne vien tiesioginės nuosakos formos, pvz.:

Pinkietas duonos miežienes **tureio fawimp** kiautus / ába áŕakas PS II 83₃₋₅,
Bašfas praŕynkia žodi širdies / kuri kas kŕaufidamas **fawimp pradeft tureti** PS 138₁₄₋₁₇,
idánt' [...] gardéiimus ir gērius **fawimp turētu** DP 597₈₋₉.

Aptariamiosiose konstrukcijose vartojamos ir veiksmažodžio *turėti* išvestinės formos – dalyvis bei pusdalyvis, pvz.:

žmogus teyfus [...] Diewo miliftu **fawimp turis** PS I 104₁₂₋₁₉,
dawey iemus duonu [...] **turinčiu fawimp** wifokiu gieriu PS 90₈₋₁₁,
žalnierei [...] wiffus židus aukfa inrijufius ir **fawip turinczius** [...] wiena nakcze
per refche BP II 346₂₋₄,
budamas turtingu ir wifus išdus **fawimp turedamas** [...] daug kinte PS I 342₆₋₁₁.

Junginiais su sangražiniu adesyvu reiškiamas ir neigiamas refleksyvusis posesyvumas. Tokiu atveju taip pat aiškiai vyrauja trečiojo asmens sferos konstrukcijos, bet pasitaiko ir kitokių junginių. Veiksmoždzio *turėti* forma čia irgi gana įvairi:

fawîmp giwâtos **ne turime** DP 135₂₁,
kurios [...] **ne turi fawimp** teyp dides galibes ir tobulibes PS I 174₂₆₋₂₈,
wifas kunas [...] **ne tureio fawimp** ne wienos dalos fweykos PS II 199₂₉₋₃₃,
mažieii waikėlei [...] **neturētu fawimp** giwâtos DP 140₅₀₋₅₁.

Be *turėti*, refleksyvųjį posesyvumą sangražinis adesyvas reiškia ir su kai kuriais kitais rimties veiksmoždziais, pvz.:

łaymibe wifa giera **fawimp ažurákina** PS II 247₁₋₃,
iêucze fawimp galibe ir wêikałą Dwáfios Diéwo DP 255₃₅₋₃₆,
brolio moteri **fawip laikai** BP I 29₆₋₇.

Iš šiame skyriuje pateiktų pavyzdžių matyti, kad adesyvas čia vartojamas ne savo tipine reikšme, t. y. jis nežymi vietos šalia ko nors¹¹. „Adesyvas keičia inesyvą, kai kalbama apie asmenį bei jo veiklą, tam tikros būsenos kitimą“ (Gelumbekaitė 1999, 82). Posesyvumo raiškos požiūriu, be beneficento, aptariamųjų konstrukcijų adesyvui dažniausiai priskirtina percipiento semantinė funkcija. O psichinės būsenos patyrėjas šiuo požiūriu kartu yra ir posesorius – tos būsenos turėtojas. Taigi adesyvo posesyvinės reikšmės atspalvio turėjimas šioje inesyvo ir adesyvo neutralizacijoje visiškai pateisina adesyvo viršenybę.

Dabartinėje kalboje šios viršenybės nebelikę. Adesyvas dabar pakeistas inesyvu, plg.:

Jn 5,26 kaip Têwas **turi giwâtą fawimp** pácziamp: teip dáwe ir Sunui **turei giwâtą fawimp** pácziamp DP 544₈₋₁₀,
Kaip Têvas **turi gyvybę** pats savyje, taip dave ir Sūnui **turėti gyvybę** pačiam savyje ŠR 1687.

¹¹ Tai tik patvirtina pastarojo meto tyrimus, rodančius, kad XVI–XVII a. lietuvių senuosiuose raštuose adesyvas apskritai jau beveik nevartojamas savo tipine vietos prie ko reikšme (žr. Gelumbekaitė 1997, 179–202; Kavaliūnaitė 2001, 93–111).

2.3. Prielinksninės refleksyvinės posesyvinės konstrukcijos su sangražinio įvardžio įnagininku¹²

Šių analitinių sangražinių konstrukcijų gausumu *DP* gerokai skiriasi nuo kitų tiriamųjų postilių (*DP* perikopėse rastos dvi konstrukcijos, kitos – pamoksluose)¹³. *BP* užfiksuoti penki pavyzdžiai (visi evangelijų ištraukose) o *PS* – tik dvi kalbamosios konstrukcijos (abi – pamoksluose). Su sangražinio įvardžio įnagininku ir prielinksniu *su* čia paprastai vartojami veiksmažodžiai (ar jų išvestinės formos) *imti*, *nešti*, *vesti*, *turėti*, pvz.:

emēs fu fawimi [...] tris sekretoriūs fāwo / pradēio po akim ių meret ir báiļaut
DP 150₃₂₋₃₃,

idānt’ gaļētu fu fawimi imf’ trúputi žēmes f̄wēntós *DP* 369₂₆₋₂₇,

emis fu fāwim du iaunikiu *PS* II 187₁₂₋₁₅;

Prieikig tad’ ir tu **fu fawimi** [...] dōwanas **neždamas** *DP* 35₂₂₋₂₃,

fu fawim̄ atneḡa ļobius ne ižkalbamus *DP* 190₂₄,

f̄wiefumā maļones **fu fawimi** mumus **atneḡe** *DP* 502₁₃₋₁₄);

tur **turēt’ téwā fu fawimi** áldiioie *DP* 379₁₉₋₂₀;

átwede fu fawimi kária žmonių f̄arwūtų *DP* 155₂,

atwede iī fu fawimi inḡ namús Diéwo *DP* 563₁₀.

Kalbamosios konstrukcijos gali turėti ir neigiamą posesyvinę reikšmę, pvz.:

niéko fu fawimi iž’ pašaulo **nenunēḡime** / kaip’ wel’ **niéko fu fawim’**
neineḡeme *DP* 182₃₅₋₃₆,

kúnā [...] **notneḡe fu fawim** ižḡ daḡaus *DP* 453₃₅₋₃₆,

Mt 25,3 anūs pēkios [...] **nēme fu fawimi** aliéieus *DP* 567₆₋₇.

¹² Čia neaptiriamos įvairios dabartinės lietuvių kalbos požiūriu netaisyklingos refleksyvinės posesyvinės prielinksninės konstrukcijos, kurių vartoseną lietuvių senuosiuose raštuose aiškintina svetimų kalbų įtaka, pvz.:

Mt 8,9 aḡ efsmi žmōgus [...] **túrīs po fawimi** kareiwiūs’ *DP* 73₂₃₋₂₄,

ia iestem człowiek [...] **máiac pod foba** žaļnierze *W*³ 74₁₄₋₁₅,

ego homo sum [...] **habens sub me** milites *V*,

tuī *W*. **ānt’ fawēs** *DP* 306₄,

máiaḡ Páná nád foba *W*³ 315₁₄,

priéme anf’ fawēs fórmā kēleiwiō *DP* 324₄₇,

przyiał ná fiē poftác podroḡnego *W*³ 334₅₁₋₅₂ ir kt.

¹³ Tokių konstrukcijų nemažai yra Jokūbo Morkūno *Postilėje*, Baltramiejaus Vilento *Evangelijose bei Epistolose* ir kituose rašto paminkluose. Manoma, kad šio modelio paplitimas senųjų rašto paminklų kalboje aiškintinas svetimų kalbų įtaka (žr. Rosinas 1974, 22).

Atkreiptinas dėmesys į keletą rastų pavyzdžių, kai sangražinis įnagininkas vartojamas nerefleksyviškai, plg.:

táþes eff priételumi Hêrodas Pilôtui / ką pirm' to fu fawimi búwo neprié-
têlumis DP 167₉₋₁₀ (: sftať fie przyiaćielem Herod Piłatowi / co przed tym z
foba byli nieprzyiaźni W³ 172₅₁₋₅₂),

Wîrai mótêres / miłédamies pagál' W. Diéwá [...] ir giwéndami fu fawimi
DP 413₄₅₋₄₆ (: Małżonkowie / miłuiac fie wedle Páná Bogá [...] y mieġkáiac z
foba W³ 428₂₂₋₂₃),

gîrus to pa fáulo / o fiłpnumas giwâtos žmonių draugiá fu fawimi waikġczioia
DP 579₂₇₋₂₈ (: chwałá tego swiatá / á słábość żywotá ludzkiego poľpoľu z foba
chodza W³ 626₃₇₋₃₈),

wiġsi tie tris daiktai draugę fu fawimi waikġtinêia DP 608₁₁₋₁₂ (: wġytkie te
trzy rzeczy špoľem z foba chodza W³ 472₂₆₋₂₇).

Tokiose konstrukcijose yra mažiausiai du skirtingi veikėjai, ir jos paprastai žymi tarpusavio veiksmą, čia vartojami veiksmazodžiai *būti*, *gyventi*, *vaikščioti*¹⁴. Panašios vartosenos atvejai DP veikiausiai vertintini kaip sekimas lenkiškuoju originalu.

Aparto modelio *imti su savimi* konstrukcijos yra sinonimiškos junginiams su refleksyviniais veiksmazodžiais. Analitinės sangražinio įvardžio įnagininko konstrukcijos su refleksyviniais veiksmazodžiais veikiausiai bus susiformavusios jau po to, kai atsirado modelis *imti su savimi* (R o s i n a s 1974, 23). Galiausiai sangražinio įnagininko visai atsisakyta, ir kalbamųjų konstrukcijų refleksyvinė reikšmė imta perteikti tik sangražiniais veiksmazodžiais. Tokią kalbamojo modelio evoliuciją nuo analitinės iki sintetinės formos patvirtina senųjų raštų bei dabartinės kalbos analogiškų atitikmenų lyginimas¹⁵:

Lk 11,26 Tada eit ir **ima fu fawimi** septinias Dwafias BP I 291₁₅₋₁₆,

Tada eina, **pasiima** kitas septynias dvasias ŠR 1653,

Mt 26,37 **eme fu fawimi** Petra / bei Iakuba ir Iana BP I 365₁₅₋₁₆,

Pasiēmęs Petrą ir abu Zebediejaus sūnus ŠR 1600.

¹⁴ Dabartinėje kalboje tarpusavio veiksmą žyminčiuose junginiuose su įnagininku ir prielinksniu *su* paprastai vartojami sangražiniai veiksmazodžiai (LKG III 154). Toks nerefleksyvinės sangražinio įnagininko vartosenos su refleksyviiniu veiksmazodžiu pavyzdys užfiksuotas ir DP, plg.:

tułos yra perfônos / kurios fu fawimi negal weftis DP 70₁₉ (: sítá ieft perfon / ktore z foba nie moga być złaczone W³ 71₂₁₋₂₂).

¹⁵ Ta pati raida matyti ir dabartinės kalbos atitikmenis lyginant su senuosiuose raštuose užfiksuotais, kalbamosioms konstrukcijoms semantiškai sinonimiškais junginiais su sangražiniu aliatyvu, plg.:

Mt 2,21 ghis kielesi / **eme** Berneli / ir io motina **fawefp** ir ateia ing ġeme Iġrael BP I 104₆₋₈, Juozapas atsikėlė, **pasiēmė** kūdikį ir motiną ir pargrižo į Izraelio žemę ŠR 1565.

2.4. Implicitinė refleksyviojo posesyvumo raiška

Tam tikrais atvejais refleksyvusis posesyvumas gali būti reiškiamas nesangražiniu veiksmažodžiu, o apie tai, kad veiksmas atliekamas savo naudai, paaiškėja tik iš konteksto. Be to, jeigu sakinyje yra du ar daugiau savo interesais atliekamą veiksmą reiškiančių veiksmažodžių, tai dažniausiai vieni iš jų turi sangražinę formą (J a - k u l i e n ė 1967, 199), o kiti – ne, plg.:

tas ir kitas fkarundas vnt nugaros **vžkari** / kaylieys beftiu nudirtu **apfifegi** / žimčiugus vnt kaktos ir vnt aufiu **pakabini** PS I 85⁵⁻¹³,

mirdamas Wieļpats **paławino** ir paieme Bažničiu /kayp fužieduotyni fáwo PS II 125⁷⁻¹⁰.

„Sangražinio ir nesangražinio veiksmažodžio individualioji reikšmė iš esmės ta pati, todėl, kai veiksmo paskirtis pačiam subjektui pasakyta kontekste, tą pačią reikšmę gali turėti ir nesangražinis veiksmažodis“ (P a u l a u s k i e n ė 1979, 47–48). Veiksmas tokiu atveju nuo adresato kreipiamas į subjektą, atliekamas savo naudai (ten pat, 48), t. y. subjektas čia sutapatinamas su posesoriumi. Žinoma, tokie pasakymai nėra visiškai aiškūs, kartais jiems suprasti prireikia platesnio konteksto. Sangražiniai veiksmažodžiai kalbamosiose konstrukcijose dera žymiai geriau, todėl dabartinėje kalboje dažniausiai jie ir vartojami. Galima palyginti keletą Biblijos pavyzdžių su aptariamosiomis konstrukcijomis senuosiuose raštuose ir dabartinėje kalboje:

Mt 27,24 **Pilôtas** [...] emes wardeni **numazgóio rakas** DP 169²¹,
Pilotas [...] paėmė vandens, **nusimazgojo rankas** ŠR 1602,

Jn 10,3 tikrafes awis wadina wardú/ir **iğwedá ies** DP 245¹⁰,
Jis šaukia savąsias avis vardais ir **jas išsiveda** ŠR 1697,

Lk 10,42 **Maria** gėriaufia **dali aprinko** DP 491⁵,
Marija išsirinko geriausiąją **dalį** ŠR 1652.

Taigi veiksmažodinio refleksyviojo posesyvumo raiška aptariamuosiuose raštuose ne tokia gausi kaip įvardinė. Tuo tarpu dabartinėje lietuvių kalboje tarp refleksyvųjų posesyvumą reiškiančių priemonių vyrauja būtent sangražiniai veiksmažodžiai (G e n j u š e n e 1984, 99). Tokį skirtumą reikėtų aiškinti svetimų kalbų, iš kurių buvo verčiama ar kuriomis kalbama ir rašoma, įtaka¹⁶ bei tuo, kad įvardžiai, būdami savarankiški žodžiai, labiau pabrėžia pasakomą reikšmę negu neutralus sangražos

¹⁶ Pavyzdžiui, lenkų kalboje atskirai nuo veiksmažodžio vartojamą sangražos dalelytę *się* vertėjas galėjo suprasti ir kaip tokią pačią grafinę išraišką turintį sangražinį įvardį.

afiksas¹⁷ (G e n i u š i e n ė 1981, 9). Apskritai sau, savo interesais atliekamo veiksmo reiškimas yra palyginti nauja sangražinių veiksmažodžių funkcija (J a k u l i e n ė 1967, 200).

Senujų raštų konstrukcijų analizė bei jų lyginimas su dabartinės kalbos atitikmenimis leidžia daryti išvadą, kad refleksyviojo posesyvumo raiška lietuvių kalboje evoliucionuoja nuo analitinių prie sintetinių konstrukcijų. Raiškos priemonių inventorių įvairesnis senuosiuose raštuose, iš dabartinės kalbos raidos tendencijų matyti polinkis šias priemones vienodinti.

THE EXPRESSION OF VERBAL REFLEXIVE POSSESSIVENESS IN THE OLD LITHUANIAN WRITINGS

Summary

The usage of reflexive verbs to denote an action performed by the subject for his/her own sake is more appropriate, although the same meaning may be expressed by non-reflexive verbs as well. For this reason the verbal constructions under discussion are divided into two groups.

The number of the constructions with reflexive verbs in the old Lithuanian writings is comparatively limited. They can be divided into the constructions with reflexive verbs with a direct meaning and into the constructions with reflexive verbs with a non-direct meaning. In the first case the action is completely within the sphere of the subject whereas in the second case the reflexive affix shows extra relations between the action and the subject.

The possessive reflexive constructions with non-reflexive verbs are far more numerous and varied in the old writings. The constructions of this group are attributed to that type of verbal constructions the main meaning of which is possessiveness. Reflexiveness in this case is secondary matter. The elimination of the explicit reflexive attribute does not change the meaning of the statement, i.e. reflexiveness of the sentence may be perceived implicitly. Such constructions may be divided into several minor sub-groups.

Constructions with the dative case of the reflexive pronoun *sau* added to the verb to stress the interest of the subject basically function in the same way as the reflexive particle. The constructions under discussion are mainly used in the sphere of the third person, the dative case *sau* most often is used with the verbs (*imti*, *daryti*, *rinkti*) denoting recipience rather than possession. The constructions with the adessive case of the reflexive pronoun are also within the third person sphere. The adessive of the reflexive pronoun is mainly used with the verb *turėti*. The adessive generally corresponds to the modern Lithuanian inessive in constructions of this type. Commonly the verbs (or their derivatives) *imti*, *nešti*, *vesti*, *turėti* are used in constructions with the instrumental case of the reflexive pronoun *savim(i)*. Constructions of this type are synonymous with the combinations with reflexive verbs.

In special cases reflexive possessiveness may be expressed by non-reflexive verbs where only the context reveals that the action has been performed for the sake of the subject. Such sentences are clearly ambiguous and a wider context is necessary to understand their real meaning. Reflexive verbs are more appropriate for the constructions under discussion. Therefore, they are more widely used in modern Lithuanian.

¹⁷ Pabrėžimo reikalavo tiriamųjų raštų žanrinė specifika.

In general the usage of the verb to denote reflexive possessiveness is narrower than the usage of the pronoun in the old writings, whereas in the modern Lithuanian it is the reflexive verbs which prevail to express reflexive possessiveness. The function of reflexive verbs to denote actions performed for the sake of the subject is comparatively new. The analysis of the constructions in the old writings and their comparison with the equivalents in modern Lithuanian lead to the conclusion that the expression of reflexive possessiveness in the Lithuanian language is in the process of evolving from analytical to synthetic constructions.

ŠALTINIAI

- BP* – Bretkūnas J., Postilla. Tatai efti Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu...Per Jana Bretkūna...Karaliaucziue...1591 (prie santrumpos pridėtas romėniškas skaitmuo žymi knygos dalį).
- DP* – Postilla Catholica...Per Kunigą Mikaloiv Davkszą...Wilniui, 1599.
- PS I* – Pvnkty Kazań...przez księdza Konstantego Szyrwida...W Wilnie... (romėniškas skaitmuo žymi šaltinio dalį).
- ŠR* – Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas, Vilnius, 1998.
- W³* – Poftille Katholickiey Mnieyfzey...Przez D. Jakvba Wuyka...W Krakowie, 1596 (Trečias leidimas).

LITERATŪRA

- Bernadišienė P., 1961, Sangražinių veiksmažodžių reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, Vilnius.
- DLKŽ⁴ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, IV leidimas, Vilnius, 2000.
- Gelumbekaitė J., 1997. Postpoziciniai vietininkai J. Bretkūno „Evangelijos pagal Luką“ vertime, – Baltistica, XXXII (2), 179–202.
- Gelumbekaitė J., 1999, Linksnių ir prielinksnių konstrukcijų vartoseną Jono Bretkūno „Evangelijos pagal Luką“ vertime. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Geniušienė E., 1981, Tranzityvinių sangražinių veiksmažodžių sinonimai, – Kalbotyra, XXXII (1), 4–14.
- Genjušene, 1984 – Э. Генюшене, Посессивность и транзитивные рефлексивы в литовском языке, – Балто-славянские исследования, 1983, Москва, 95–101.
- Isačenko A. V., 1974, On *have* and *be* languages: a typological sketch, – Slavic forum. Essays in linguistics and literature, The Hague; Paris, 43–77.
- Jakulienė A., 1967, Apie lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių funkcijas, – Baltistica, III (2), 185–200.
- Kavaliūnaitė G., 2001, Adesyvas Chylinskio Naujojo Testamento vertime, – Acta Linguistica Lithuanica, XLV, 93–111.
- LKG II – Lietuvių kalbos gramatika II, Vilnius, 1971.
- LKG III – Lietuvių kalbos gramatika, III, Vilnius, 1976.
- LKŽ XII – Lietuvių kalbos žodynas, XII, Vilnius, 1981.
- Martine, 1963 – А. Мартине, Основы общей лингвистики, – Новое в лингвистике, III, 366–556.

Morkūnas K., 1980, Konstantino Širvydo „Punktų sakymų“ veiksmažodis. (Indeksas), – Lietuvių kalbotyros klausimai, XX, 109–222.

Paulauskienė A., 1979, Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos, Vilnius.

Paulauskienė A., 1986, Sangražinių veiksmažodžio formų reikšmė ir vartojimas, – A. Paulauskienė, D. Tarvydaitė, Gramatikos normos ir dabartinė vartosena, Kaunas, 148–156.

Paulauskienė A., 1994, Lietuvių kalbos morfologija, Vilnius.

Rosinas A., 1974, Analitinės sangražinio veiksmažodžio formos su sangražinio įvardžio įnagininku, – Mūsų kalba, I, 20–23.

Sližienė N., 1994, Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas, I, Vilnius.

Valeckienė A., 1998, – Funkcinė gramatika, Vilnius.